

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็น ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ช่วงทศวรรษ 2530 ถึงก่อนเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ พ.ศ.2547

สัมพันธ์ วารี¹

บทคัดย่อ

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมช่วงทศวรรษ 2530 ถึงก่อนเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ พ.ศ.2547 เกิดขึ้นทั้งในกรณีอ่าวปัตตานี กรณีลุ่มน้ำสายบุรี และกรณีเทือกเขาบูโด โดยมีลักษณะเป็นเครือข่ายทางสังคมที่มีการช่วยเหลือ หนุนเสริมซึ่งกันและกัน และเป็นการเคลื่อนไหวที่มีแนวทางการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นที่ตั้ง ไม่ว่าจะเป็นการใช้ยุทธวิธีตามช่องทางการเมืองปกติ ควบคู่ไปกับการใช้ยุทธวิธีการขัดขวางทำลายระบบการเมืองปกติหรือปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้า และยังคงมีการเคลื่อนไหวที่เน้นการพัฒนาจากตนเอง (สันติวิธีเชิงบวก) ขณะเดียวกันก็มีลักษณะเป็นประชาสังคมร่วมรัฐหรือส่วนขยายของรัฐราชการอีกด้วย ทั้งนี้ การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของนักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ในพื้นที่ชายแดนใต้ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ที่มีลักษณะเป็นการร่วมสร้างและหนุนเสริมซึ่งกันและกันนั้น ถือเป็นส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และส่งต่อแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงดังกล่าว นอกจากนี้ การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยังถือเป็นหนึ่งในรากฐานสำคัญที่นำมาสู่การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้หลังเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ในปี พ.ศ.2547 อีกด้วย

คำสำคัญ: ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การไม่ใช้ความรุนแรง

¹ นักวิชาการ ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน)

<Email: fit.sampan@gmail.com>

The Movements of Civil Society in The Thailand's Southern Border Provinces on Natural Resource and Environmental Issues during The 1990'S to Before The New Wave of Unrest in 2004

Sampan Waree²

ABSTRACT

The movements of civil society in the southern border provinces on natural resource and environmental issues during the 1990s to before the new wave of unrest in 2004 in the case of the Pattani bay movements, the Saiburi river basin movements, and the Budo mountain movements are formatted as a social network that supports each other and adheres to nonviolent action, which is a strategy based on conventional political participation, disruptive/direct action, and self-development/constructive program meanwhile they look like an extension of the bureaucracy. Moreover, the activities of NGO and academics in the southern border since the 1980s, which are the co-building and reinforcing each other, are an important part of creating a learning process and passing on concepts that affect the movements of civil society in the Southern border provinces on natural resources and environmental issues. And these movements are one of the main roots that led to the civil society movement in the Southern Border Provinces after a new wave of unrest in 2004.

Keywords: Civil Society in the Thailand's Southern Border Provinces, Natural Resource and Environment, Nonviolent Action

² Academician, The Princess Maha Chakri Sirindhorn Anthropology Centre (SAC)
<Email: fit.sampan@gmail.com>

บทนำ

หากกล่าวถึงการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ภาพจำของคนในสังคมคงมุ่งไปที่การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมหลังเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ในปี 2547 เป็นต้นมา อันเป็นช่วงที่มีกลุ่ม/องค์กร/เครือข่ายภาคประชาสังคมเกิดขึ้นเป็นจำนวนมาก ซึ่งต่างก็ระดมสรรพกำลังในการเยียวยาและแก้ไขปัญหาความขัดแย้งและความรุนแรงในพื้นที่ชายแดนใต้จากการขัดกันทางอาวุธ (armed conflict) ที่เกิดขึ้น (Pathan et al., 2012, pp. 21–24) อย่างไรก็ตาม การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ที่มีการรวมตัวเป็นเครือข่ายทางสังคมนั้น เริ่มผลิดอกออกผลให้เห็นมากขึ้นอย่างมีนัยสำคัญตั้งแต่ทศวรรษ 2530 ในลักษณะที่ผู้เขียนพิจารณาว่าเป็นการเคลื่อนไหวในแนวทางของ “ขบวนการทางสังคมใหม่ (New Social Movement)” ซึ่งเป็นแนวทางที่ให้ความสำคัญกับการกระทำรวมหมู่ของกลุ่มคนซึ่งมีเป้าหมายและมีความมุ่งมั่นบางอย่างร่วมกันในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในสังคมอย่างหลากหลายและซับซ้อน หรือเรียกได้ว่ามีพื้นฐานของการเรียกร้องและเคลื่อนไหวเป็นรายประเด็น (issue-based) โดยมีการทำกิจกรรมในอาณาบริเวณสาธารณะ ด้วยยุทธวิธีที่หลากหลาย ไม่ได้มุ่งที่จะเข้าไปมีส่วนในอำนาจรัฐหรือครองอำนาจรัฐ แต่มุ่งหวังเพื่อสร้างความเปลี่ยนแปลงกลไกบางส่วนภายในตัวระบบการเมือง รวมถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต บรรทัดฐานของสังคม และสร้างกติกาหรือกฎเกณฑ์แบบใหม่ในการดำรงชีวิต (Charoensin-o-larn, 2002, p. 64; Pintobtang, 2009, pp. 135–137)

ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในช่วงทศวรรษ 2530 มีทั้งการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวข้องกับมิติ “การเมืองอัตลักษณ์ (Identity Politics)” โดยมีความพยายามทำให้คนในสังคมไทยหันมายอมรับและรับรองสิทธิในการดำรงอยู่ของอัตลักษณ์แบบมลายู-มุสลิมมากยิ่งขึ้น อาทิ กรณีการเคลื่อนไหวประท้วงเพื่อเรียกร้องสิทธิสวมฮิญาบในวิทยาลัยครูยะลาปลายปี พ.ศ.2530–2531 และการเคลื่อนไหวกรณีมัสยิดกรือเซะ ในปี พ.ศ.2530–2533 นอกจากนี้ ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในช่วงเวลาดังกล่าว ยังมีการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (Natural Resources and Environmental Issues) หรือเรียกได้ว่ามีลักษณะเป็นขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิ่งแวดล้อม (The Environmental Movements) อันเป็นส่วนหนึ่งในขบวนการทางสังคมใหม่เช่นเดียวกัน

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอถึงการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ช่วงทศวรรษ 2530 ถึงก่อนเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ พ.ศ.2547 ซึ่งเกิดขึ้นโดยมียุทธวิธีการเคลื่อนไหวที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นการใช้ยุทธวิธีตามช่องทางทางการเมืองปกติ เช่น การยื่นหนังสือผ่านกลไกของระบบราชการ การต่อสู้ผ่านใช้สิทธิตามกฎหมาย ควบคู่ไปกับการใช้ยุทธวิธีการขัดขวางทำลายระบบการเมืองปกติหรือปฏิบัติการทำลายซึ่งหน้า เช่น การกีดกันคัดค้าน การชุมนุมประท้วงในพื้นที่สาธารณะ และยังคงมีการเคลื่อนไหวที่เน้นการพัฒนาจากตนเอง (สันติวิธีเชิงบวก) ซึ่งเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมและตัดสินใจจากตนเองหรือจากคน(ภายใน)ท้องถิ่น เพื่อสร้างความอยู่รอดและการเติบโตให้กับชุมชนโดยปราศจากการใช้ความรุนแรงแรง (Phra Phaisan Wisalo, 2007, p. 67; Martin, 2006) โดยในบางครั้งการเคลื่อนไหวดังกล่าวยังมีลักษณะเป็นประชาสังคมร่วมรัฐ ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวที่ไม่ได้ปฏิเสธความร่วมมือ การสนับสนุน หรือความช่วยเหลือจากภาครัฐเสียทีเดียว โดยเป็นภาคประชาสังคมที่มีเป้าหมายเพื่อพัฒนาประเทศหรือปกป้องรักษาคุณค่าอันดีงามบางอย่างของสังคมเอาไว้ร่วมกัน หรือเรียกกว่าเป็นส่วนขยายของรัฐราชการอีกด้วย (Klampaiboon, 2000, p. 209)

ทั้งนี้ การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของนักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ในพื้นที่ชายแดนใต้ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ที่มีลักษณะเป็นการร่วมสร้างและหนุนเสริมซึ่งกันและกันนั้น ถือเป็นส่วนสำคัญในการสร้างกระบวนการเรียนรู้และส่งต่อแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงดังกล่าว และท้ายที่สุดอาจกล่าวได้ว่า การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในช่วงเวลาดังกล่าวนั้น เป็นหนึ่งในรากฐานสำคัญที่นำมาสู่ของการเคลื่อนไหวภาคประชาสังคมชายแดนใต้หลังปี 2547 อีกด้วย

แนวคิดประชาสังคมในสังคมไทย

แนวคิดประชาสังคมได้ถูกนำเสนอขึ้นในสังคมไทยตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา โดยในปีพ.ศ.2524 สุรพงษ์ ชัยนาม เป็นนักวิชาการคนแรก ๆ ที่ได้นำแนวคิดประชาสังคมมาเสนอในสังคมไทย อันเป็นช่วงที่การทำงานของภาคประชาสังคมถูกเรียกขานในนาม “องค์กรพัฒนาเอกชนหรือ NGO” โดยส่วนมากก่อตั้งขึ้นโดยมีการสนับสนุนจากนักวิชาการ ปัญญาชน คนหนุ่มสาวที่จบการศึกษาจากมหาวิทยาลัย

ซึ่งได้ขยายความคิดการสร้างทางเลือกในการพัฒนา ทั้งนี้ แนวคิดประชาสังคมที่ สรุพงษ์ ชัยนาม นำมาเสนอนั้นมาจากงานของอันโตนิโอ กรัมสกี (Antonio Gramsci) ที่พิจารณาว่า การชิงอำนาจรัฐด้วยการบังคับโดยยังไม่ได้ทำการต่อสู้ทางอุดมการณ์ จนได้รับความยินยอมจากประชาสังคม (ปริมณฑลของทุกสิ่งอย่างที่รัฐไม่มีอำนาจ ผูกขาด) นั้นไม่อาจทำให้การปฏิวัติสังคมนิยมมีความสมบูรณ์หรือยั่งยืนได้ แต่การทำกิจกรรมในประชาสังคม เป็นการทำสิ่งที่เรียกว่า “การปฏิวัติที่เน้นการใช้กำลัง” (Boonmee, 2004, pp. 28–30; Nittayaramphong & Mulada, 2001, p. 126) ทั้งนี้ ในช่วงทศวรรษ 2530 แนวคิดประชาสังคมในสังคมไทยได้เติบโตขึ้นพร้อม ๆ กับการเกิดขึ้นขององค์กรพัฒนาเอกชน/องค์กรประชาชน/ขบวนการต่าง ๆ เป็นจำนวนมาก ซึ่งมีลักษณะเด่นคือให้ความสำคัญกับเรื่องสิ่งแวดล้อม (Environmentalism) โดยนำมาใช้กำกับการเคลื่อนไหวที่เน้นความสัมพันธ์ระหว่างคนกับสิ่งแวดล้อม และมีการวิพากษ์การพัฒนาของรัฐ

กระทั่งในทศวรรษ 2540 เป็นช่วงที่แนวคิดประชาสังคมได้ถูกกล่าวถึง อย่างชัดเจนในสังคมไทย โดยที่แนวคิดประชาสังคมในสังคมไทยในช่วงดังกล่าวได้ ให้ความสำคัญกับการที่ประชาชนเป็นตัวแสดงทางการเมืองอย่างแท้จริงมากขึ้น มีการเชื่อมเครือข่ายต่าง ๆ มากขึ้น และภาครัฐเองก็ขานรับต่อการใช้นี้ โดยได้ ประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่แปด (พ.ศ.2540–2544) ซึ่งมีการสนับสนุนแนวคิดประชาสังคม ในลักษณะของประชาคมจังหวัดที่มีความพยายามให้เกิดการจัดการตนเองและการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตยในชุมชน สร้างเวทีสาธารณะให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม เป็นการพยายามให้หน่วยงาน ของรัฐได้เข้ามามีบทบาทผลักดันการขับเคลื่อนภาคประชาสังคมมากยิ่งขึ้น (Thapchumphon, 2000, pp. 93–95; Chiangthong, 2000, pp.1–2) แนวคิด ประชาสังคมได้ถูกกล่าวถึงเรื่อยมากระทั่งปัจจุบัน ท่ามกลางข้อถกเถียงทั้งในแวดวง วิชาการและปฏิบัติการ ทั้งในแง่ของค่านิยม คุณลักษณะ องค์ประกอบ ปฏิบัติการ ทางสังคม รวมถึงความสัมพันธ์กับความเป็นประชาธิปไตย

ทั้งนี้ Sawasdee (2014, p. 12) ได้ระบุว่า แนวคิดเรื่องประชาสังคมสามารถ จำแนกได้เป็น 5 แบบ ประกอบด้วย ภาคส่วนที่สาม (Third Sector) องค์กรนอกภาครัฐ (NGO) กลุ่มทางสังคม (Social Group) ขบวนการทางสังคม (Social Movement) และเครือข่ายสังคม (Social Network) แต่ละแบบมีบทบาทและทำหน้าที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม ต้องคำนึงถึงสภาพความเป็นจริงที่การขับเคลื่อนใน “ประชาสังคม” ซึ่งมีลักษณะที่ทับซ้อนระหว่างบทบาทของแต่ละแบบ และอาจมีลักษณะร่วมกันจน

ไม่สามารถจำแนกออกเป็น 5 แบบ ได้อย่างชัดเจน โดยการจำแนกดังกล่าวจึงมีไว้เพื่อช่วยทำความเข้าใจรายละเอียดของประชาสังคม แต่ไม่มุ่งหวังที่จะสร้างกรอบการมองประชาสังคมที่แยกส่วนแบบไม่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่างส่วนต่าง ๆ ในทำนองเดียวกัน Ungsuchaval (2016, pp. 1–61) เสนอว่า คำว่า ‘ประชาสังคม’ เป็นคำที่มีข้อถกเถียงทั้งในวงวิชาการและปฏิบัติการ ซึ่งความหมายจะแตกต่างกันไปตามบริบทและเจตนาของการนิยามนั้น ๆ โดยพิจารณาว่า ภาคส่วนที่สามหรือภาคประชาชน ไม่ได้มีความหมายเท่ากับประชาสังคม หากแต่เป็นเพียงส่วนหนึ่งของประชาสังคมเท่านั้น ประชาสังคมเชิงปฏิบัติการจึงมีความหมายเป็นพื้นที่ของสถาบัน องค์กร และปัจเจกต่าง ๆ อันอยู่ระหว่างครอบครัว รัฐ และตลาด ซึ่งรวมตัวกันอย่างสมัครใจเพื่อสร้างและพัฒนาผลประโยชน์ส่วนรวมร่วมกัน

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ในช่วงทศวรรษ 2530 พื้นที่ชายแดนใต้ได้ประสบปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างเห็นได้ชัด อันเนื่องมาจากภาครัฐได้มีการเร่งพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานจำนวนมากตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 4 (พ.ศ.2520–2524) เป็นต้นมา โดยปรากฏว่า ในช่วงทศวรรษ 2530 ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ก็ได้มีการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะแบบ “เครือข่ายทางสังคมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” (ขบวนการเคลื่อนไหวเพื่อสิ่งแวดล้อม) ที่มีการช่วยเหลือ หนุนเสริมซึ่งกันและกัน รวมทั้งมีการเคลื่อนไหวในแนวทางสันติวิธีหรือไม่ใช้ความรุนแรงอย่างเห็นได้ชัด

ทั้งนี้ ผู้เขียนได้แบ่งการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมช่วงทศวรรษ 2530 ถึงก่อนเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ พ.ศ.2547 ไว้ 3 กรณี ได้แก่ การเคลื่อนไหวกรณีอ่าวปัตตานี การเคลื่อนไหวกรณีลุ่มน้ำสายบุรี และการเคลื่อนไหวกรณีเทือกเขาบูโด (ที่ดินและพื้นที่ป่าไม้) ดังนี้

1. การเคลื่อนไหวกรณีอ่าวปัตตานี

การดำเนินนโยบายพัฒนาประเทศบนพื้นฐานของการมุ่งใช้ทรัพยากรเพื่อผลักดันการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการส่งออกนั้น ได้ส่งผลให้บริเวณอ่าวปัตตานีเกิดการเปลี่ยนแปลงและปัญหาหลายประการ โดยเฉพาะการเพิ่มขึ้นของเรือประมงพาณิชย์

(เรืออวนลาก อวนรุน) ที่มักจะมีการรุกล้ำและละเมิดกฎหมายเข้ามาจับสัตว์น้ำในเขตชายฝั่ง ซึ่งส่งผลกระทบต่อทรัพยากรชายฝั่งทะเลของอ่าวปัตตานี จนชาวประมงพื้นบ้านต้องสูญเสียแหล่งทำมาหากิน และเกิดความขัดแย้งกับนายทุน (Kitthawon et al., 2000, p. 4; Sugunnasil, 2001, p. 32; Dumalee, 2012, p. 4)

โดยในช่วงแรกก่อนที่จะมีการรวมตัวกันเคลื่อนไหวเป็น ‘เครือข่ายทางสังคม’ เพื่อแก้ปัญหาของอ่าวปัตตานี ชาวบ้านจำนวนหนึ่งที่มีมองว่านโยบายของรัฐสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรบริเวณอ่าวปัตตานีอย่างมากนั้น ได้มีการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยการพึ่งพาตนเอง ต่างคนต่างเคลื่อนไหว แต่ก็ไม่สามารถแก้ปัญหาได้ดั่งนึก อีกทั้งยังมีการพยายามติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐเพื่อให้หันมาเหลียวแลปัญหา (ยุทธวิธีตามช่องทางการเมืองปกติ) เช่น การติดต่อขอความช่วยเหลือจากศูนย์อำนาจการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) เจ้าหน้าที่ประมงอำเภอ รวมทั้งสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร แต่ทว่าก็ไม่สามารถแก้ปัญหาเรืออวนลากอวนรุนได้เช่นกัน

กระทั่งหลังจากนั้น นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ภาคประชาสังคมจากนอกพื้นที่ รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐและองค์กรจากต่างประเทศ ก็ได้พยายามเข้าไปทำงานในพื้นที่มากขึ้น เพื่อสนับสนุน ผลักดัน และให้ความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ แก่คนในพื้นที่ จนสามารถสร้างองค์การภาคประชาสังคมจำนวนหนึ่งที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของอ่าวปัตตานี โดยมีแนวทางสันติวิธีหรือการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นที่ตั้ง ในลักษณะของการรวมตัวเป็น ‘เครือข่ายทางสังคม’ ที่มีองค์กรสำคัญได้แก่ สมาพันธ์ประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี (ชมรมประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี หรือ สมาคมประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี) ซึ่งถือเป็นองค์การภาคประชาสังคมชายแดนใต้ที่ก่อตั้งขึ้นมาเป็นกลุ่มแรกในปี พ.ศ.2535 เพื่อแก้ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติ โดยเป็นการรวมตัวกันของชุมชนประมงพื้นบ้านรอบอ่าวและชายฝั่งทะเลจังหวัดปัตตานี ซึ่งมีการหยิบยกเรื่องอวนลากอวนรุนมาเป็นปัญหาสำคัญ อีกทั้งยังมีกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานี ที่ก่อตั้งในปี พ.ศ.2535 ในเวลาไล่เลี่ยกัน ทั้งนี้ กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานีได้ช่วยขยายการเคลื่อนไหวในประเด็นที่กว้างขึ้น ไม่เพียงแต่เรื่องเรือประมงอวนลากอวนรุนเท่านั้น โดยกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานีจะเน้นการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรในอ่าวปัตตานี (Haucharoen, 2017, pp. 24–91) โดยในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนจะนำเสนอตัวอย่างการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในกรณีอ่าวปัตตานี ดังนี้

ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ.2535 กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานี ได้ร่วมมือกับสำนักงานป่าไม้เขตจังหวัดปัตตานี โครงการพื้นที่ชุ่มน้ำมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานีจัดทำโครงการพัฒนาเชิงอนุรักษ์เป็นโครงการแรก หมู่บ้านดาโต๊ะ ชื่อ “โครงการปลูกป่าในหัวใจคน” มีการปลูกไม้ป่าชายเลนจำนวน 5,000 ต้น ซึ่งหลังจากนั้นกิจกรรมการปลูกป่าก็ได้มีขยายเครือข่ายออกไปยังพื้นที่อื่น (Dumalee, 2012, pp. 5–6; Haucharoen, 2017, p. 91) ทั้งนี้ ลม้าย มานะการ ได้ระบุถึง การเคลื่อนไหวด้วยการปลูกป่าชายเลน ไว้ว่า

...วิธีต่อสู้แรก ๆ คือชวนชาวบ้านปลูกป่าชายเลน มีที่ว่างตรงไหนก็ปลูกของเราไว้ก่อน เป็นงานเชิงรุก ถ้าเราไม่ปลูกป่านายทุนก็จะต้องใช้ที่ดินอยู่ เราต้องทำให้พื้นที่เป็นป่าไว้ก่อน ที่เน้นการปลูกป่าเพราะไม่อยากทะเลาะกับใคร ไม่ต้องไปบอกใครว่าอย่าทำนาทุ่งเราทำงานเชิงรุกไปข้างหน้า

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

ในเดือนกันยายน พ.ศ.2536 เครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานียังร่วมกับองค์กรพิทักษ์ลุ่มน้ำสาบบุรีและกลุ่มอนุรักษ์ป่าชุมชนกาลอ ได้จัดสัมมนาเรื่องพระราชบัญญัติป่าชุมชน ณ ทะเลบัน จังหวัดสตูล (Haucharoen, 2017, p. 92) อีกทั้งในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2537 ชาวบ้านตำบลบางปู อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ได้ออกมาเคลื่อนไหวรวมตัวกันที่หน้าว่าการอำเภอยะหริ่ง เพื่อยื่นข้อเสนอด่อนายอำเภอแสดงการคัดค้านการละเมิดข้อตกลงการห้ามเลี้ยงหอยแครงในชุมชนสืบเนื่องจากการที่กรมการประมงสนับสนุนให้นายทุนเข้ามาเลี้ยงหอยแครงในอ่าวปัตตานีตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 แต่ทว่าการยื่นข้อเสนอก็ไม่สามารถหาข้อยุติได้จึงมีการเดินทางไปเรียกร้องที่ศาลากลางจังหวัดปัตตานี (Sugunnasil, 2001, p. 32; Dumalee, 2012, p. 4) กระทั่งในปี พ.ศ.2539 กำนันตำบลแหลมโพธิ์ อำเภอยะหริ่ง จังหวัดปัตตานี ยังได้มีการประท้วงโดยสันติ เพื่อคัดค้านการสนับสนุนในการเลี้ยงหอยแครงของจังหวัด โดยการยื่นข้อเสนอกับสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรให้มีการยกเลิกการสัมปทานการเลี้ยงหอยแครง แต่ทว่าการเลี้ยงหอยแครงก็ยังคงเกิดขึ้นต่อไป (Dumalee, 2015, pp. 29–44)

ในเดือนเมษายน ปีพ.ศ.2539 แกนนำเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานี เครือข่ายพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี และชมรมประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ก็ได้ทยอยกันเข้าร่วม “มหกรรมทวงสัญญาสมัชชาคนจน” (26 มีนาคม ถึง 23 เมษายน พ.ศ.2539) ที่หน้าทำเนียบรัฐบาล และยังได้เข้าร่วมในการชุมนุมของสมัชชาคนจน 99 วัน (25 มกราคม-2 พฤษภาคม พ.ศ.2540) อีกด้วย ซึ่งทำให้ภาคประชาสังคมชายแดนใต้เหล่านั้นมีโอกาสได้เสนอปัญหาต่าง ๆ ของตนเองให้กับรัฐบาลด้วยเช่นกัน โดยเฉพาะปัญหาเรืออวนรุน จนทำให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ได้ออกประกาศกระทรวงห้ามมิให้ใช้เครื่องมืออวนรุนที่ใช้ประกอบกับเรือยนต์ทำการประมงในท้องที่จังหวัดปัตตานี เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ.2541 แต่ทว่าเมื่อมีการประชุมแล้วกลับขอผ่อนผันไปก่อน โดยสัญญาว่าจะยกเลิกเรืออวนรุนพาณิชย์ภายใน 2 ปี (Dumalee, 2012, p. 76)

ต่อมาในปี พ.ศ.2540 เมื่อจังหวัดปัตตานีได้มีแผนจัดทำโครงการที่จะพัฒนาทำเทียบเรือประมงปัตตานี (เปิดดำเนินการตั้งแต่ พ.ศ.2515) และชุดลอร่องน้ำบริเวณปากร่องน้ำอ่าวปัตตานี พร้อมทั้งปิดปากอ่าวประมาณ 1 ใน 3 ของปากอ่าวเดิมก็ทำให้ในเดือนเมษายน พ.ศ.2540 ชาวประมงพื้นบ้านในเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานีมีการรวมตัวกันขึ้น โดยผู้แทนกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานีได้ทำหนังสือถึงสำนักแผนและนโยบายสิ่งแวดล้อม รวมทั้งยื่นหนังสือไปยังพล.อ.ชวลิต ยงใจยุทธ นายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เพื่อให้ชะลอโครงการดังกล่าวออกไปเป็นเวลา 1 ปี หรือจนกว่าจะมีการศึกษาอย่างรอบด้านและให้ชุมชนรอบอ่าวได้มีส่วนร่วมในกระบวนการนี้ด้วย แต่ทว่ากระทรวงกลับไม่ชะลอโครงการ

ในเดือนมิถุนายน พ.ศ.2543 เมื่อรัฐบาลไม่สามารถทำตามสัญญาที่ให้ไว้ได้ในกรณีเรืออวนรุน (รัฐบาลสัญญาไว้ในปีพ.ศ.2541ว่าจะแก้ไขปัญหาดังกล่าวอันเป็นผลจากการเข้าร่วมกับสมัชชาคนจน) ทำให้ชาวบ้านรอบอ่าวปัตตานี ทั้งจากชมรมประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี กลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานี กลุ่มพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี เครือข่ายประชาสังคมจากพื้นที่ภูเขา เครือข่ายนักวิชาการ นักศึกษา และเครือข่ายพันธมิตรอีกว่า 28 องค์กร ได้รวมตัวประท้วงบริเวณหน้าศาลากลางจังหวัดปัตตานี รวม 3 วัน 3 คืน ซึ่งมีคนเข้าร่วมประมาณ 5,000 คน (บางแหล่งข้อมูลระบุว่ามากกว่าหมื่นคน) โดยได้มีการเตรียมการเคลื่อนไหวอย่างรอบคอบรัดกุม เช่น การจัดงานเลี้ยงน้ำชาเพื่อระดมทุน การจัดเวทีพูดคุยในชุมชนต่าง ๆ การประชุมเตรียมข้อเสนอมิให้ทางการ ในวันชุมนุมมีการตั้งโรงครัวขนาดใหญ่ มีการบริจาคอาหารการกินพื้นที่ให้ผู้มาติดต่อราชการ จนทำให้การชุมนุมเป็นไปอย่างสันติและไม่สร้าง

ความเดือดร้อนให้บุคคลทั่วไปมากนัก ในขณะที่เดียวกันที่จังหวัดสงขลา เครือข่ายนักวิชาการภาคใต้ร่วมกับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชน 29 องค์กร เช่น กลุ่มสตรีไทย กลุ่มนิสิตดลันทะเลใต้ กลุ่มแนวร่วมเกษตรกรภาคเหนือ เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ ก็ได้ร่วมออกแถลงการณ์สนับสนุนการประท้วงที่ปัตตานี นอกจากนี้ที่กรุงเทพฯ สมัชชาคนจน สหพันธ์นิสิตนักศึกษาแห่งประเทศไทย ก็ได้ออกแถลงการณ์สนับสนุนการชุมนุมครั้งนี้ด้วยเช่นกัน โดยปรากฏว่าการชุมนุมและการเคลื่อนไหวกุดตันจากองค์กรต่าง ๆ ในครั้งนั้นทำให้นายอนุรักษ์ จุริมาศ รัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้เดินทางมาพบชาวบ้านและยอมรับที่จะปฏิบัติตามข้อตกลง (Dumalee, 2012, pp. 77–80; Piriyanthanalai, 2006, pp. 60–66; Thaipost, 2000, p. 12; Khaosod, 2000a, pp. 1, 13; Manager Daily, 2000a, p. 10)

แม้ว่าในระหว่างการประชุมครั้งนั้นจะมีความพยายามสลายการชุมนุมจากเจ้าหน้าที่รัฐ ที่ส่อให้เกิดการปะทะ การใช้ความรุนแรง แต่กลุ่มนักศึกษาจากมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ก็ได้ใช้ยุทธวิธีการยื่นขวางระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจกับชาวบ้าน โดยมีการชูธงชาติไทย และพระบรมฉายาลักษณ์เพื่อเป็นขวัญกำลังใจในการต่อสู้ด้วยสันติวิธี กระทั่งการชุมนุมในครั้งนั้นจบลงโดยไม่มีเหตุการณ์รุนแรงใด ๆ อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาวประมงอวนรุนก็ได้นำเรือประมาณ 200 ลำ (1,000 คน) มาชุมนุมบริเวณท่าเทียบเรือน้ำลึกแห่งใหม่ที่ปากอ่าวปัตตานี เพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลออกมาตรการช่วยเหลือจากคำสั่งยกเลิกประมงอวนรุนที่เกิดขึ้น โดยขอให้ชะลอคำสั่งดังกล่าวหรือให้ช่วยเหลืออาชีพประมงรับ โดยหลังจากนั้นคณะกรรมการประสานงานองค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.) ก็ยังได้จัดเสวนาในหัวข้อเรื่อง “ข้อเรียกร้องของชมรมชาวประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี” ที่คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เพื่อเผยแพร่เรื่องราวข้อมูลในการต่อสู้ครั้งนั้นอีกด้วย (Matichon, 2000a, p. 19; Matichon. 2000b, p.5; Manager Daily, 2000b, p. 10; Manager Daily, 2000c, p. 10; Khaosod, 2000b, pp. 1, 13)

ลม้าย มานะการ ได้ระบุถึงการชุมนุมประท้วงในครั้งนั้น และเบื้องหลังของการไม่ใช้ความรุนแรงไว้ว่า

...หลังจากชาวประมงกับชาวเขื่อนไปร่วมกับสมัชชาคนจน รัฐบาลจึงมีโครงการประมงนำร่องที่ปัตตานีเพื่อยุติเรืออวนรุน แต่โครงการประมงนำร่องไม่ประสบผลสำเร็จ ทำให้ที่มประมงพื้นบ้าน มองว่ารัฐบาลไม่ทำตามสัญญา จึงไปทวงสัญญาที่ศาลากลาง ในปี 2543 ซึ่งมีคนมาร่วมจำนวนมาก เป็นการประท้วงที่ไม่ใช้ความรุนแรง มีการเจรจาเป็นหลัก เบื้องหลังที่ไม่มีความรุนแรงเพราะเอาแนวคิดประชาสังคมมาใช้

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

2. การเคลื่อนไหวกรณีลุ่มน้ำสายบุรี

ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ภาคประชาสังคมชายแดนใต้จากลุ่มน้ำสายบุรี ก็ได้มีการเคลื่อนไหวที่โดดเด่นเช่นกัน โดยเฉพาะ “การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนสายบุรี” ซึ่งมีเครือข่ายทางสังคมสำคัญคือ เครือข่ายองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี โดยได้รับการสนับสนุนจากนักวิชาการ นักพัฒนาเอกชน และมีโครงการวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี เป็นองค์กรพี่เลี้ยง ทั้งนี้ นอกจากเครือข่ายองค์กรพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรีจะเป็นองค์กรหลักในการเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนสายบุรี ขณะเดียวกันก็เป็นองค์กรที่ได้สร้างกิจกรรมฟื้นฟู อนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การรื้อฟื้นวัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อทำการเกษตรยั่งยืนอย่างโดดเด่น ซึ่งนับว่าเป็นการเคลื่อนไหวในแนวทางสันติวิธีเชิงบวกหรือการพัฒนาจากตนเองที่น่าสนใจด้วยเช่นกัน

การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านการสร้างเขื่อนสายบุรี มีชนวนเหตุเริ่มต้นจากการที่สำนักงานพลังงานแห่งชาติได้ศึกษาการจัดทำโครงการเขื่อนกั้นแม่น้ำสายบุรี ในปี พ.ศ.2521 และเริ่มส่งผลกระทบต่อชาวบ้านมากขึ้น เมื่อกรมชลประทานได้ตั้งคณะทำงานเฉพาะกิจโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรีตอนล่างและพหุบาเจาะ-ไม้แก่น ในปี พ.ศ.2530 และได้ส่งเจ้าหน้าที่เข้าไปทำการรังวัดที่ดินและปักหลักเขตที่ดินของชาวบ้านโดยไม่ได้ชี้แจงให้ชาวบ้านทราบล่วงหน้า รวมทั้งเริ่มมีการเวนคืนที่ดินและเพิ่มอัตราค่าชดเชย แต่ทว่าชาวบ้านในพื้นที่ยังคงไม่ยินยอม ทำให้ปัญหาดังกล่าว

เริ่มเป็นที่พูดถึงมากยิ่งขึ้น กระทั่งได้เริ่มมีการเคลื่อนไหวเพื่อต่อต้านโครงการสร้างเขื่อนสายบุรีอย่างเป็นทางการเมื่อวันที่ 28 สิงหาคม พ.ศ.2535 โดยในวันดังกล่าวภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ได้แก่ เครือข่ายองค์กรชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี กลุ่มสอนศาสนา ศูนย์ประสานงานยุวมุสลิมจังหวัดปัตตานี ผู้นำธรรมชาติปาละเหนือ กลุ่มครูโรงเรียน สถานักศึกษา ศูนย์ศึกษาผลกระทบโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรี ตลอดจน ฯลฯ ได้มีการประสานงานและตัดสินใจรวมตัวกันเพื่อยื่นหนังสือร้องเรียนกรณีดังกล่าวต่อประธานสภาจังหวัดปัตตานี แต่ก็ไม่ได้มีความคืบหน้า

ต่อในวันที่ 2 พฤศจิกายน พ.ศ.2535 เครือข่ายภาคประชาสังคมชายแดนใต้เหล่านั้น รวมทั้งนักวิชาการและภาคประชาสังคมจากพื้นที่อื่น ๆ ยังได้มีการรวมตัวประท้วงเพื่อคัดค้านโครงการเขื่อนสายบุรีที่ศาลากลางจังหวัดยะลา เนื่องจากเกรงว่าพื้นที่ของโครงการบางส่วนอาจซ้อนทับกับสุสานของชาวบ้าน อีกทั้งในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ.2535 ภาคประชาสังคมก็ได้มีการทำหนังสือร้องเรียนต่อสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดปัตตานี ต่อมาในวันที่ 27 พฤศจิกายน พ.ศ.2535 ก็ได้ทำหนังสือถึงศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ ซึ่ง ศอ.บต. ได้สั่งการให้จังหวัดยะลาพิจารณากำหนดมาตรการแก้ไขและป้องกันปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้น และในวันที่ 22 ธันวาคม พ.ศ.2535 ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ยังได้ร่วมกันเรียกร้องให้มีการทบทวนและศึกษาผลกระทบจากโครงการอย่างละเอียด และให้มีการจัดทำแผนการจัดการทรัพยากรน้ำอย่างเป็นระบบเสียก่อน

ทั้งนี้ Krithep (2009) ซึ่งเป็นนักพัฒนาเอกชนที่เข้าร่วมการเคลื่อนไหวครั้งนั้น ได้กล่าวถึง บรรยากาศและแนวทางของการชุมนุมประท้วงที่ศาลากลางจังหวัดยะลา ในปลายปี พ.ศ.2535 ไว้ว่า “เป็นเรื่องที่ทำทายนมากเพราะชาวบ้านยังกลัวการชุมนุมประท้วง ซึ่งอาจทำให้เกิดการสูญเสียเหมือนกับการชุมนุมประท้วงที่มัสยิดกลางปัตตานี (ปี พ.ศ.2518) เราได้มีการเตรียมการเพื่อที่จะประท้วงเกือบเดือนซึ่งเรามีเป้าหมายให้คนมาร่วมกันชุมนุมให้ถึงพันคนแต่มีผู้เข้าร่วมเพียง 300 คน ในขณะนั้นภาครัฐยังไม่มีทักษะในการเจรจากับการประท้วงประกอบกับคนมลายูส่วนใหญ่พูดภาษาไทยไม่ได้และเจ้าหน้าที่รัฐก็พูดภาษามลายูไม่ได้ทำให้บรรยากาศการชุมนุมประท้วงมีความตึงเครียดมาก ในช่วงการชุมนุมประท้วงมีนักการเมืองบางคนพยายามที่จะพากลุ่มผู้ชุมนุมไปประท้วงที่มัสยิดกรือเซะ ซึ่งหากมีการเคลื่อนย้ายผู้ชุมนุมในวันนั้นจะทำให้ประเด็นการชุมนุมจะถูกเปลี่ยนไปทันที ผมต้องไปลอบบี้ผู้ชุมนุมทีละคนเพื่อไม่ให้เคลื่อนย้ายโดยใช้วิธีการขู่ว่าหากมีการเคลื่อนย้ายสถานที่การชุมนุม

ผมจะเก็บกระเป่ากลับทันที เมื่อมีการลงมติปรากฏว่าผู้ชุมนุมส่วนใหญ่จะไม่เคลื่อนย้าย การชุมนุมไปที่กรีโอเซะ ตามข้อเสนอของนักการเมืองและใช้วิธีการกดดันเจ้าหน้าที่ โดยการนำอุปกรณ์เครื่องครัวจากปอเนาะมาเตรียมเพื่อแสดงว่าจะเราจะอยู่นาน ทำให้เจ้าหน้าที่ยอมทำตามข้อเรียกร้องของเราและได้ส่งเรื่องให้รัฐบาล”

ต่อมาในวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2536 เครือข่ายชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี และแนวร่วมภาคประชาสังคมชายแดนใต้กลุ่มต่าง ๆ ยังได้ยื่นหนังสือถึงผู้นำท้องถิ่น เพื่อให้ร่วมกันเรียกร้องให้เกิดการทบทวนโครงการดังกล่าวด้วยเช่นกัน อีกทั้งยังร่วมกันทำพิธีละหมาดฮายัต เพื่อขอพรต่อพระเจ้าให้การเรียกร้องนั้นสำเร็จลุล่วง อย่างไรก็ตาม กรมชลประทานและจังหวัดยะลาก็ได้เปิดแถลงข่าวการก่อสร้างเขื่อนที่ห้องประชุมศาลากลางจังหวัดยะลา ทำให้ในวันที่ 5-7 มกราคม พ.ศ.2536 ภาคประชาสังคมชายแดนใต้และแนวร่วมจากพื้นที่อื่น ๆ จึงได้มีการรวมตัวชุมนุมประท้วงอีกครั้งที่หน้าศาลากลางจังหวัดยะลา โดยมีตัวแทนเข้าร่วมหารือกับหัวหน้าส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง จนสามารถสร้างข้อตกลงระหว่างกันได้ โดยหนึ่งในข้อตกลงคือให้การศึกษาผลกระทบของโครงการอย่างละเอียดและโปร่งใส (Mokkaraphirom et al., 2009, pp. 171-173; Puzu, 2009)

อย่างไรก็ตาม หลังจากนั้นกรมชลประทานก็ยังคงมีการดำเนินโครงการดังกล่าวต่อไป ทำให้ในช่วงพ.ศ.2539-2540 ภาคประชาสังคมชายแดนใต้จึงได้ตัดสินใจเข้าร่วมชุมนุมประท้วงกับสมัชชาคนจนที่ทำเนียบรัฐบาลในเดือนมีนาคมและเมษายน ปี พ.ศ.2539 (รวมถึงในปี พ.ศ.2540) ซึ่งถือเป็นหมุดหมายสำคัญในการนำประเด็นปัญหาการสร้างเขื่อนสายบุรีเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมไทยที่มีการชุมนุมประท้วงต่อผู้นำรัฐบาลโดยตรงในขณะนั้น นอกจากนี้ในวันที่ 16 ตุลาคม พ.ศ.2539 แกนนำเครือข่ายองค์กรพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรียังได้ยื่นหนังสือถึงผู้อำนวยการ ศอ.บต. เรียกร้องให้ ศอ.บต. ทำหน้าที่ประสานงานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อให้การศึกษาผลกระทบของโครงการได้ดำเนินการต่อไปให้แล้วเสร็จก่อน และขอให้มีการตรวจสอบความเคลื่อนไหวของกรมชลประทานซึ่งมีการปฏิบัติที่ขัดต่อข้อตกลงร่วมกันที่วางไว้ก่อนหน้านี้ กระทั่งในวันที่ 21 พฤศจิกายน พ.ศ.2539 แกนนำเครือข่ายองค์กรพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรีได้ประสานงานกับประธานสภาจังหวัดยะลา บัดตานี นราธิวาส โดยได้มีการทำหนังสือที่ สจ.74/2539 ลงวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ.2539 ยื่นถึงผู้อำนวยการ ศอ.บต. เพื่อขอให้ยกเลิกโครงการพัฒนาลุ่มน้ำสายบุรี ตอนล่าง ขณะเดียวกันภาคประชาสังคมชายแดนใต้และชาวบ้านในพื้นที่ก็ได้ร่วมกัน

ลงชื่อเพื่อคัดค้านโครงการสร้างเขื่อนสายบุรีอย่างต่อเนื่องเช่นกัน (Mokkaraphirom et al., 2009, pp. 171–173; Puzu, 2009)

ทั้งนี้ จากการที่ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ได้เข้าร่วมชุมนุมประท้วงกับสมาชิกคนจนที่หน้าท่าเทียบรัฐบาล กระทั่งได้มีโอกาสเสนอปัญหาของโครงการสร้างเขื่อนสายบุรีต่อรัฐบาลโดยตรงนั้น เป็นผลให้ในวันที่ 29 เมษายน พ.ศ.2540 คณะรัฐมนตรีก็ได้มีมติให้ยกเลิกการดำเนินการโครงการเขื่อนสายบุรีไว้ก่อนด้วยเช่นกัน (News editor, 2008) โดยการที่คณะรัฐมนตรีได้ประกาศยกเลิกโครงการสร้างเขื่อนสายบุรีในเวลานั้น นับว่าเป็น “ชัยชนะครั้งประวัติศาสตร์” ของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ เพราะเป็นชัยชนะที่ได้มาด้วยสันติวิธี อันเกิดจากความเชื่อมั่นที่ไม่เพียงแต่ในเรื่องสันติวิธี แต่ยังเชื่อมั่นในภูมิปัญญาของบรรพบุรุษที่ทำนุบำรุงธรรมชาติ (Mokkaraphirom et al., 2009, p. 173)

ในขณะเดียวกัน เครือข่ายองค์กรอนุรักษ์ลุ่มน้ำสายบุรีและแนวร่วมภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ยังให้ความสำคัญกับการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลุ่มน้ำสายบุรีในลักษณะของการจัดโครงการหรือรณรงค์ให้มีการฟื้นฟู/อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (กิจกรรมเชิงอนุรักษ์และส่งเสริมเกษตรยั่งยืน) เช่นกัน อีกทั้งยังมีการสนับสนุนและขับเคลื่อนงานวิจัยร่วมกับนักวิชาการทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่อีกด้วย (Bhantuwong, 2016, pp. 1–17; Mokkaraphirom et al., 2009, p. 173)

3. การเคลื่อนไหวกรณีเทือกเขาบูโด (ที่ดินและพื้นที่ป่าไม้)

ปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชายแดนใต้ ยังเกิดขึ้นบริเวณเทือกเขาบูโดด้วยเช่นกัน โดยเป็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรป่าไม้และที่ดินของชาวบ้าน กล่าวคือ ชาวบ้านกว่า 2 หมื่นครัวเรือนบริเวณเทือกเขาบูโด ได้รับความเดือดร้อนจากกรณีที่ภาครัฐประกาศพระราชกฤษฎีกาในวันที่ 8 มิถุนายน พ.ศ.2542 (ตามมติคณะรัฐมนตรี 30 มิถุนายน พ.ศ.2541) กำหนดบริเวณที่ดินป่าเทือกเขาหรือเสาะ ป่ายิงอ ป่าบาเจาะ ป่ากะรุปี ป่าจะกะวะ ป่าภูเก๊ะตาแว ซึ่งครอบคลุมบางส่วนของทั้งสามจังหวัดให้เป็น ‘อุทยานแห่งชาติ’ โดยเป็นการประกาศทับที่ดินทำกินของชาวบ้าน (สวนยาง) อันปราศจากการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน (The Budo Mountains Land Solution Network, 2018, p. 4)

ปัญหาดังกล่าวนำมาสู่การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ในลักษณะเครือข่ายทางสังคมเช่นกัน ซึ่งนำโดยกลุ่มพิทักษ์เทือกเขาบูโด-สุโหงปาตี (ก่อตั้งกลุ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2537) ร่วมกับเครือข่ายป่าชุมชนภาคใต้และเครือข่าย

ชาวบ้านพิทักษ์ลุ่มน้ำสายบุรี โดยมีการจัดการประชุมปรึกษาหารือเพื่อรวบรวมข้อมูลผลกระทบในแต่ละพื้นที่ อีกทั้งยังร่วมกันฝึกใช้เทคโนโลยีการวัดที่ดินและการบันทึกฐานข้อมูลที่ดินตามหลักสากล และได้มีการทำหนังสือร้องเรียนส่วนราชการที่เกี่ยวข้องให้พิสูจน์สิทธิบนที่ดินโดยให้ชาวบ้านในพื้นที่ได้มีส่วนร่วมด้วย เพื่อแยกแยะระหว่างที่ดินเดิมที่ชาวบ้านอยู่มาก่อนการประกาศเป็นเขตอุทยาน (Mokkaraphirom et al., 2009, pp. 197–198) นอกจากนี้ ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ยังได้มีการเคลื่อนไหวในแนวทางการฟื้นฟู การพัฒนาที่ยั่งยืนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน เช่น กลุ่มอนุรักษ์ป่ากาลอ อำเภอรามัน จังหวัดยะลา (เริ่มงานอนุรักษ์ผืนป่ามาตั้งแต่ปี พ.ศ.2536) ได้มีการรณรงค์และสนับสนุนให้คนในพื้นที่สานต่อและรื้อฟื้นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เรียกว่า “คูซัง” ที่เป็นวิถีชุมชนที่มีทั้งต้นไม้และชีวิตอาศัยร่วมกัน คนในชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกัน คิดกฎเกณฑ์ให้เหมาะสมกับส่วนรวม เพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นอันกระทบกับผืนป่า (Journal Editors, 2010, p. 6)

กระบวนการเรียนรู้และส่งต่อแนวคิดต่าง ๆ ซึ่งส่งผลต่อการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมช่วงทศวรรษ 2530 ถึงก่อนเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ พ.ศ.2547 ได้สะท้อนถึง ‘แนวคิด’ ที่ก่อตัวและขยายขึ้นในแวดวงภาคประชาสังคมไทยในขณะนั้นอย่างน้อย 3 แนวคิด คือ แนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวคิดการสร้างเครือข่ายการทำงาน และแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนกับการพัฒนา กล่าวคือ องค์กรพัฒนาเอกชนหรือภาคประชาสังคมไทยตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา เริ่มมีการเคลื่อนไหวในลักษณะที่เป็นเครือข่ายมากขึ้น โดยมีแนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นแนวคิดสำคัญในขณะนั้น ที่มุ่งสร้างการมีส่วนร่วมจากคนในชุมชน (Bottom Up Participation) เพื่อแสวงหาทางที่เหมาะสมอันจะนำไปสู่ ‘ทางเลือกในการพัฒนาและการจัดการปัญหาที่หลากหลาย’ กระทั่งชุมชนสามารถพึ่งพิงตนเองได้อย่างยั่งยืน (Sustainable Development) และอาศัยทุนทางสังคมทุนทางวัฒนธรรมในชุมชน เพื่อเป็นเครื่องมือในการประสานเครือข่ายการทำงานเพื่อพัฒนาชุมชนและแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่าง ๆ ของสังคมไทย รวมถึงการเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต่าง ๆ ที่เกิดจากการพัฒนาของรัฐ (Nartsupha & Loetwicha, 1994, pp. 245–246)

การเรียนรู้และส่งต่อแนวคิดเหล่านั้นในภาคประชาสังคมชายแดนใต้ที่มีการเคลื่อนไหวในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เกิดขึ้นท่ามกลางบริบทพัฒนาการของภาคประชาสังคมไทย โดยมีกระบวนการสำคัญคือ ‘การจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของนักพัฒนาเอกชน และนักวิชาการ ในพื้นที่ชายแดนใต้ตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา’ ที่มีลักษณะเป็นการ “ร่วมสร้าง” และ “หนุนเสริม” ให้ชาวบ้านในพื้นที่มีการรวมตัวเป็นกลุ่ม/องค์กรภาคประชาสังคมในลักษณะของเครือข่าย โดยเป็นการสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน การนำองค์ความรู้และบทเรียนจากพื้นที่ต่าง ๆ มาปรับใช้ กระทั่งนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยแนวทางสันติวิธีหรือการไม่ใช้ความรุนแรงเป็นที่ตั้ง ดังนี้

ในช่วงทศวรรษ 2520 ถือเป็นช่วงแรกเริ่มในการก่อตัวของแนวคิดทั้งสามในพื้นที่ชายแดนใต้ โดยมีนักศึกษาในมหาวิทยาลัยและนักพัฒนาเอกชนเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ กล่าวคือ ในช่วงทศวรรษ 2520 นักพัฒนาเอกชนกับนักศึกษามหาวิทยาลัยในพื้นที่ชายแดนใต้ โดยเฉพาะมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี ได้มีการจัดกิจกรรมร่วมกันซึ่งทำให้เกิดก่อตัวของแนวคิดต่าง ๆ ดังที่ ลม้าย มานะการ ได้ระบุว่า

...ตอนนั้น (ปลายทศวรรษ 2520-ผู้เขียน) มีกิจกรรมเสวนาให้ความรู้ที่ มอ.ปัตตานี มีนักเขียนดัง ๆ NGO ดัง ๆ มาถ่ายทอดประสบการณ์ทำงาน เช่น พี่บรรจง นะแส ที่ทำงานกับชาวประมงที่กำراب พานทอง ที่ทำงานเกษตรทางเลือก ตอนนั้นอาจารย์ได้พาไปพบชาวบ้าน มีการฝึกงานในพื้นที่มีการทำงานชมรมอาสาพัฒนาชนบทของ มอ.ปัตตานี ชมรมสังคมศาสตร์ จึงทำให้ได้เรียนรู้สิ่งต่าง ๆ และมีรุ่นพี่เป็น NGO คอยแนะนำ จึงเกิดความสนใจทำงานด้านพัฒนาเอกชนมากขึ้น หลังจากที่เรียนจบคณะมนุษยศาสตร์ สาขาพัฒนาชุมชน มอ.ปัตตานี ปี 2529 ก็ทำงานเป็นนักวิจัยที่นี่ (มอ.ปัตตานี) ก่อนที่จะเข้าเรียนต่อปริญญาโทสาขาพัฒนาชุมชนที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (คณะสังคมสงเคราะห์) ปี พ.ศ.2533

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

อย่างไรก็ตาม การส่งต่อ ถ่ายทอดแนวคิดต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในช่วงแรกนั้นก็ยังไม่ได้นำไปสู่การปรับใช้กับชาวบ้านในพื้นที่มากนัก กระทั่งในครึ่งหลังของทศวรรษ 2530 เมื่อองค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการทั้งในและนอกพื้นที่ หน่วยงานภาครัฐ และชาวบ้านในพื้นที่ชายแดนใต้ ได้มีการจัดกิจกรรมและทำงานร่วมกันอย่างจริงจังและต่อเนื่องมากยิ่งขึ้น จึงทำให้แนวคิดเหล่านั้นได้เกิดการปรับใช้จริงเป็นรูปธรรมมากขึ้นจนนำไปสู่การเคลื่อนไหวในประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยหมุดหมายสำคัญ คือ การลงพื้นที่วิจัยเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (วิจัยบนน้ำ) ของอาจารย์นุกุล รัตนดากุล (อาจารย์มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี) และเจ้าหน้าที่ภาคสนาม อาทิ ลม้าย มานะการ พวงเพ็ญ มณีสว่างวงศ์ ในช่วงปี พ.ศ.2535

การลงพื้นที่วิจัยครั้งนั้น นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชนกลุ่มดังกล่าวไม่เพียงแต่ทำการเก็บข้อมูลงานวิจัยเพื่อเป็นผลงานวิชาการ แต่ยังได้ทำหน้าที่เป็นผู้วิเคราะห์ปัญหาที่เกิดขึ้นในอ่าวปัตตานี และเริ่มทำหน้าที่ในการ “ร่วมสร้าง” และ “หนุนเสริม” ให้ชาวบ้านในชุมชนต่าง ๆ มีความรู้ ความเข้าใจ กระทั่งสามารถรวมกลุ่มกันเป็นเครือข่ายด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อเคลื่อนไหวแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดย นุกุล รัตนดากุล ได้เล่าถึงการลงพื้นที่วิจัยและการจัดกิจกรรมเพื่อให้ความรู้แก่ชาวบ้าน กระทั่งเกิดการรวมตัว ไว้ว่าจากการลงสำรวจนกรอบอ่าวปัตตานีในช่วงต้นทศวรรษ 2530 จึงมีโอกาสได้พูดคุยกับชาวบ้านถึงปัญหาในชุมชนของเขา หลัก ๆ คือปัญหา อวนลาก-อวนรุน การบุกรุกพื้นที่ป่าชายเลน และปัญหาพื้นที่ทำนากุ้ง ประกอบกับตอนนั้นมีโครงการพื้นที่ชุ่มน้ำ (เงินสนับสนุนจากองค์กรพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งเอเชีย) เข้ามาสนับสนุนทุนเพื่อการศึกษาอ่าวปัตตานี นุกุลจึงได้เขียนโครงการเสนอของบประมาณ เพื่อนำมาทำวิจัยให้ความรู้กับชาวบ้าน แล้วจึงค่อย ๆ เริ่มเกิดเครือข่ายขึ้นมาเองโดยธรรมชาติ (Haucharoen, 2017, p. 113)

นุกุล รัตนดากุล ใช้โครงการวิจัยดังกล่าวเป็นเครื่องมือในการทำงานกับชาวบ้าน โดยเขาได้เริ่มจากทำงานกับนักศึกษาผ่านรายวิชาที่สอน ทำงานบางเรื่องที่เล็กให้มีการเปลี่ยนแปลงที่ใหญ่ และจุดประกายผู้คนให้เกิดสำนึกรักษ์สิ่งแวดล้อม และเขายังใช้วิธีสร้างเครือข่ายการทำงาน ด้วยการเข้าไปยังหมู่บ้านแล้วพูดคุยกับชาวบ้าน นั่งเสกกาแฟเพื่อสังเกตว่าใครเป็นผู้นำโดยธรรมชาติ (Manakan, 2005)

ขณะเดียวกัน ละม้าย มานะการ ก็ได้ระบุถึง การจัดกิจกรรมเพื่อ “ร่วมสร้าง” และ “หนุนเสริม” การทำงานในช่วงแรกของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ที่มีการเคลื่อนไหวในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะการจัดกิจกรรมกับเยาวชนในพื้นที่ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเรียนรู้และส่งต่อแนวคิดต่าง ๆ ไว้ว่า

...ที่กลับมาทำงานในพื้นที่ ในปี พ.ศ.2535 เป็นช่วงที่ชาวบ้านมีปัญหาปากท้องมาก เป็นปีที่เรื่องสิ่งแวดล้อม หลังจากรื่องของ สิบ นาคะเสถียร ตอนแรกที่เข้ามาทำงานก็สู้ตามสถานการณ์ ไม่ได้มีความรู้อะไรมาก เราจึงใช้เรื่องนกเป็นตัวสื่อสาร เริ่มทำงานกับเด็ก เพราะสื่อสารง่าย เขาจะพาไปหาพ่อแม่เขาอีกที่...ตอนนั้นชาวบ้านพูดภาษาไทยกันได้น้อย จึงยากในการเชิญชวนชาวบ้าน แต่จังหวะนั้นชาวบ้านมีทุกซ์ ส่วนเรามีวิชาจากพัฒนาชุมชนที่สอนให้เราใช้เครื่องมือเข้าหาชาวบ้าน (การเรียนรู้ การจัดตั้ง) เราพยายามทำให้เห็นว่าทรัพยากรเป็นเรื่องที่อยู่ใกล้ตัว เป็นเรื่องที่ชาวบ้านต้องมีส่วนตัดสินใจว่าจะเอาไม่เอาโครงการพัฒนาของรัฐที่เข้ามากระทบฐานทรัพยากรอย่างมาก โดยที่ให้ชุมชนเป็นศูนย์กลางจัดการตนเอง ค่อย ๆ เรียนรู้กันไป เรียนรู้จากที่อื่น ๆ ค่อย ๆ ทำกันไป จะสำเร็จหรือไม่ค่อยว่ากัน (ละม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

ในปี พ.ศ.2535 นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ได้เริ่มมีการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเพื่อขยายเครือข่ายและแนวคิดต่าง ๆ อาทิ การจัดกิจกรรม “โครงการปลูกป่าในหัวใจคน” ที่หมู่บ้านดาโต๊ะ ซึ่งเป็นโครงการพัฒนาเชิงอนุรักษ์โครงการแรกที่นักพัฒนาเอกชน นักวิชาการ และภาคประชาสังคมชายแดนใต้ได้จัดร่วมกัน โดยเป็นโครงการที่มาจากความคิดของนุกุล รัตนดากุล และทีมงาน ซึ่งต้องการค้นหาแนวทางในการสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายรวมทั้งต้องการทำให้ชาวบ้านให้เห็นภาวะองค์รวมของปัญญา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ในการรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น ดังที่ ละม้าย มานะการ ได้ระบุถึงโครงการปลูกป่าในหัวใจคนว่าเป็นเครื่องมือของกระบวนการเรียนรู้และส่งต่อแนวคิดทั้งสาม ดังนี้

...โครงการปลูกป่าในหัวใจคน เป็นโครงการที่ทำให้คนในตำบล แลลมโพธิ์ได้มาเจอกัน ร่วมทำกิจกรรมด้วยกัน แลกเปลี่ยนข้อมูลและความรู้กัน โดยที่โครงการวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำได้แนะนำเขาว่า ถ้าฉันก็ลองตั้งเป็นกลุ่มอนุรักษ์ของแต่ละชุมชน จากนั้นแต่กลุ่มทำงานประสานกัน จนเกิดเครือข่ายกลุ่มอนุรักษ์อ่าวปัตตานีขึ้นเป็นเครือข่ายเล็ก ๆ ก่อนซึ่งปรากฏว่ามีบ้านดาโต๊ะ บูดี ตะโละสะมิแล มารวมกัน

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

อีกทั้ง นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในพื้นที่และองค์กรภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ยังได้มีความพยายามในการสร้างเครือข่ายและเรียนรู้กันและกันอย่างต่อเนื่อง โดยมีการจัดกิจกรรมร่วมกันระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชนและภาคประชาสังคมทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่ กล่าวคือ ในช่วงแรกของการรวมตัวเป็นกลุ่ม/องค์กรต่าง ๆ ในพื้นที่ชายแดนใต้ นั้น นกุล รัตนตากุล และทีมงานนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่ ได้มีการประสานไปยังองค์กรพัฒนาเอกชนนอกพื้นที่ อาทิ “สมาคมหยาดฝน” จังหวัดตรัง (ก่อตั้งในปี พ.ศ.2528) มูลนิธิ Earth Island มูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าและพรรณพืชรวมทั้ง กป.อพช. เพื่อขอความช่วยเหลือด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเงินทุนและด้านความรู้ในการเคลื่อนไหวอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติฯ (Haucharoen, 2007, p. 116)

โดยปรากฏว่า ในเวลานั้นสมาคมหยาดฝนได้ส่งบุคลากรมาช่วยเหลือในกระบวนการสร้างกลุ่มเครือข่าย และเสริมสร้างแนวทางยุทธวิธีในการเคลื่อนไหวให้กับชาวบ้านในพื้นที่ชายแดนใต้ โดยมีสุวิตร มาตยานุมาติ ที่เคยเป็นเอ็นจีโอภาคอีสานเป็นแกนหลัก อีกทั้งสมาคมหยาดฝนยังมีการจัดกิจกรรมพาชาวบ้านไปดูงาน แลกเปลี่ยน เรียนรู้ยุทธศาสตร์ที่สมาคมหยาดฝน จังหวัดตรังอีกด้วย กระทั่งชาวบ้านได้กลับมาจัดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นเอง ไม่ว่าจะเป็นการรณรงค์การอนุรักษ์อ่าวปัตตานี การแห่เรือ เพื่อให้เกิดกระแสการอนุรักษ์ในพื้นที่ ขณะเดียวกันสมาคมหยาดฝนยังได้นำนักข่าวลงมาสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่ อีกทั้งมีการทำวิจัยทำหนังสือเรื่องเกี่ยวกับประมง ตลอดจนจนช่วยประสานขอความร่วมมือกับภาครัฐ (Dumalee, 2015, pp. 29-44)

นอกจากนี้ การไปสมาคมขยายตผลน จังหวัดตรังในครั้งนั้น ทำให้ชาวบ้านได้เกิดการก่อตัวของแนวคิดการอนุรักษ์ทรัพยากร ในประเด็นการต่อต้านเขื่อนด้วยเช่นกัน ดังที่ Krithep (2009) ระบุว่า ต้นปี 2535 ชาวบ้านเกิดปัญหากับเขื่อนที่สายบุรี ซึ่งเรื่องนี้เริ่มต้นจากอาจารย์นุกุล ที่เป็นคนชอบดูนก ซึ่งได้ไปสำรวจแถว ๆ ลุ่มน้ำสายบุรี ก็ได้พบกับโครงการที่จะสร้างเขื่อนกันแม่น้ำสายบุรี และได้พบปะกับชาวบ้าน ซึ่งไม่ต้องการให้มีการสร้างเขื่อน อาจารย์นุกุล ก็ได้พาชาวบ้านจากชายแดนใต้ไปพบชาวบ้านในพื้นที่จังหวัดตรังที่ต่อต้านการสร้างเขื่อน เพื่อแลกเปลี่ยนปัญหาซึ่งในตอนนั้นก็มีอยู่หลาย ๆ เขื่อนที่ภาครัฐต้องการจะสร้างขึ้น ทำให้เกิดการรวมตัวกันของกลุ่มชาวบ้านที่ไม่ต้องการให้สร้างเขื่อน และทำให้เขาได้รู้จักกับอาจารย์นุกุล และเริ่มทำงานในพื้นที่สายบุรีเป็นครั้งแรก ในสมัยนั้นยังเกิดสมัชชาเขื่อนภาคใต้ที่บรรรยากาศเอื้อเพื่อซึ่งกันและกัน

ลม้าย มานะการ ก็ได้กล่าวถึงการจัดกิจกรรมร่วมกับสมาคมขยายตผลน และองค์กรอื่น ๆ ในกป.อพช. ซึ่งส่งผลต่อการเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนสายบุรี ไว้ดังนี้

...ตอนทำงานแรก ๆ เราไม่มีความรู้ อาจารย์นุกุลจึงเริ่มพาไปตงานที่อื่น เริ่มจากสมาคมขยายตผลน จังหวัดตรัง และเอ็นจีโอค่อนข้างจะช่วยกันทั้งประเทศ โดยเฉพาะในขบวนของ กป.อพช. โดยในช่วงปี 37 จากกรณีเขื่อนสายบุรี ทำให้เอ็นจีโอ สาย กป.อพช. ได้ ได้เข้ามาในพื้นที่มากขึ้น เช่น วิโชติ ไกรเทพ พิโก้ (อิศรา เจียมวิทยานุกุล) เราจึงได้เรียนรูการทำงานตามพี่ ๆ ที่มีเครือข่าย เครือข่ายส่วนหนึ่งมาจากตอนเรียนปริญญาโท ในรุ่นเดียวกันทั้งหมด 8 คน มีเอ็นจีโอประมาณ 3 คน มาเรียน เป็นสายสลัม สายภูมิปัญญาท้องถิ่น วัฒนธรรม ตอนเรียนเขาพาไปตงานพัฒนาในกรุงเทพฯ ปริมณฑล จึงมีโอกาสเจอเอ็นจีโอเยอะมาก พอมาทำงานที่นี่ก็มีโอกาสได้ไปสัมมนาตลอด ๆ การเคลื่อนไหวกรณีเขื่อนสายบุรี วิโชติ เป็นคนสำคัญที่ชวนชาวบ้านคิดยุทธศาสตร์ในการสู้ พาชชาวบ้านไปแลกเปลี่ยนกับเครือข่ายเขื่อนทั่วประเทศ เขาทำงานต่อต้านเขื่อนมาตลอด มีพรรคพวก ทำให้แกนนำชาวบ้านรู้จักกลยุทธ์ต่อสู้เรื่องเขื่อน

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

ในส่วนของมูลนิธิ Earth Island และมูลนิธิคุ้มครองสัตว์ป่าในพระราชบัญญัติฉบับนี้ก็เข้ามาร่วมงานกับโครงการวิจัยพื้นที่ชุ่มน้ำในฐานะองค์กรที่เลี้ยงของกลุ่มเครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานี โดยได้มีการสนับสนุนกิจกรรมศึกษาดูงานการทำงานของภาคประชาสังคมด้านสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ต่าง ๆ รวมทั้งสนับสนุนการจัดประชุมสัมมนา เพื่อเสริมความรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ (Haucharoen, 2017, p. 92) ขณะเดียวกัน การก่อตัวของแนวคิดในภาคประชาสังคมชายแดนใต้ยังเกิดจากการจัดกิจกรรมร่วมกับนักพัฒนาเอกชนใน “สมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้” ด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ชมรมประมงพื้นบ้านปัตตานีและนราธิวาสได้ก่อตั้งขึ้นโดยการที่ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับแนวคิดจากการเข้าร่วมกิจกรรมประชุมสัญจรของสมาพันธ์ชาวประมงพื้นบ้านภาคใต้ ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มุ่งหาแนวร่วมในพื้นที่ต่าง ๆ โดยมีการแลกเปลี่ยนสภาพปัญหาและการหนุนเสริมในการแก้ไขปัญหาของพื้นที่ต่าง ๆ รวมทั้งมีการศึกษาดูงานในพื้นที่ต่าง ๆ จนทำให้ในพื้นที่ต่าง ๆ ของภาคใต้ (Nasae, 2002, pp. 19-44)

ขณะเดียวกัน การก่อตัวของแนวคิดต่าง ๆ ในภาคประชาสังคมชายแดนใต้ยังเกิดจากการที่ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ได้มีการเคลื่อนไหวร่วมกับกลุ่ม/องค์กรภาคประชาสังคมในพื้นที่อื่น ๆ ทั้งในประเด็นทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและประเด็นอื่น ๆ อาทิ การร่วมชุมนุมกับสมัชชาคนจน การร่วมประท้วงกับกลุ่มต่อต้านการวางท่อก๊าซ โครงการแยกก๊าซไทย-มาเลเซีย ที่อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา การร่วมคัดค้านโครงการโรงถลุงเหล็ก บ่อนอก - หินกรูด (Haucharoen, 2017, p. 93) โดยเฉพาะการเข้าร่วมการเคลื่อนไหวกับสมัชชาคนจนที่ทำให้ภาคประชาสังคมชายแดนใต้เหล่านั้นได้เห็นกระบวนการรวมกลุ่มปัญหาต่าง ๆ และได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างชาวบ้านกลุ่มต่าง ๆ ขณะที่พักในค่ายกลุ่มสมัชชาคนจน โดย ลม้าย มานะการ ได้กล่าวถึงการเข้าร่วมกับสมัชชาคนจน ไว้ว่า

...ตอนสมัชชาคนจน ปี 39 วิชิตี ไกรเทพ ประสานมาว่าจะไปร่วมกับสมัชชาคนจนกันใหม่ ปรากฏว่า เครือข่ายอนุรักษ์อ่าวปัตตานี ชมรมประมงพื้นบ้าน ชาวอนุรักษ์สายบุรี ก็ตัดสินใจไปเข้าร่วม เพราะคิดว่าปัญหาที่ตนเองมีอยู่สู้โดยลำพังไม่ไหว ตอนที่ไปร่วมก็มี การระดมทุน ระดมอาหารสนับสนุน จากการไปเข้าร่วมกับสมัชชาคนจนทำให้กระฉ่อนสายบุรีได้รับการยกเลิกไปด้วย และการไป

ร่วมกับสมาชิกคนจนจึงเหมือนไปเรียนรู้กระบวนการเคลื่อนไหวต่อสู้
ทำเครือข่ายกันไป ประยุกต์ใช้กับพื้นที่ตัวเอง

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

นอกจากนี้ ในช่วงต้นทศวรรษ 2540 และหลังจากวิกฤตการณ์ต้มยำกุ้ง ปรากฏว่า การเข้ามาองค์การระหว่างประเทศที่มีการสนับสนุนเงินทุนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ก็ทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของภาคประชาสังคมชายแดนใต้เช่นกัน ยกตัวอย่างเช่น สถานทูตออสเตรเลียได้มอบเงินให้จำนวน 500,000 บาท เพื่อสนับสนุนให้ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ด้านอนุรักษ์ทรัพยากรฯ ได้มีการทำกิจกรรมที่เน้นสร้างการพัฒนาทรัพยากรบุคคลภายในกลุ่มและสร้างเครือข่ายการทำงาน อันประกอบด้วย การจัดค่ายเด็กและเยาวชน การจัดกิจกรรมปลูกป่าสนและป่าชายเลนชุมชน การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ระหว่างชุมชน รวมทั้งยังได้รับสนับสนุนงบประมาณจากประชาคมยุโรป องค์กรพื้นที่ชุ่มน้ำนานาชาติ ธนาคารโลก สำนักงานสภาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI) สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) ในการจัดทำโครงการต่าง ๆ โดยเฉพาะการจัดตั้ง ‘กองทุนเพื่อการลงทุนทางสังคม (SIF)’ ที่เป็นการส่งเสริมให้ภาคประชาสังคมชายแดนใต้มีการทำงานเป็นเครือข่ายด้วยการสร้างฐานของชุมชนให้มีความเข้มแข็งเป็นแกนหลักในการพัฒนาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเน้นถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมแนวทางการสร้างอาชีพให้กับชุมชน (การตั้งกลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ชุมชน) (Thawonnukitkun, 2008; Suetair, 2013, pp. 93–137; Haucharoen, 2017, p. 98) สอดคล้องกับที่ลม้าย มานะการ ได้ระบุว่า “ในช่วงหลังปี 40 เป็นช่วงที่คำว่าประชาสังคมได้ก่อตัวขึ้นในภาคประชาสังคมชายแดนใต้ให้เห็นได้ชัด” (ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 6 พฤษภาคม 2562)

บทส่งท้าย: รากฐานที่นำมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวหลังเหตุการณ์ปี 2547

การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมช่วงทศวรรษ 2530 ถึงก่อนเหตุการณ์ความไม่สงบประหลอกใหม่ พ.ศ. 2547 ที่มีการร่วมสร้างและหนุนเสริมจากองค์กรพัฒนาเอกชนหรือภาคประชาสังคมจากภายนอก นักวิชาการ รวมทั้งจากองค์กรระหว่างประเทศและหน่วยงานภาครัฐนั้น ถือเป็นหนึ่งในรากฐานสำคัญที่นำมาสู่ขบวนการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้หลังเหตุการณ์ความไม่สงบประหลอกใหม่ในปี พ.ศ. 2547 ดังที่ ลม้าย มานะการ ได้ระบุถึงการเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในช่วงทศวรรษ 2540 ที่ส่งผลต่อการเคลื่อนไหวหลังปีพ.ศ. 2547 ไว้ว่า

...แนวคิดประชาสังคมเริ่มเข้ามาโดยหอมอประเวศ วะสี หอมพลเดช ปิ่นประทีป เราไปเรียนรู้มา การทำงานร่วมกันของเอ็นจีโอ ภาคประชาสังคมชายแดนใต้ในช่วงทศวรรษ 2540 ไม่ว่าจะเป็นการทำโครงการประชาคมกอบบ้านกุ่มเมือง โครงการต่าง ๆ ของสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา การจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 9 โครงการชุมชนเข้มแข็งปัตตานี กองทุนหมู่บ้าน ถือเป็นช่วง ‘ประชารัฐ’ จริง ๆ (ประชาสังคมร่วมรัฐ-ผู้เขียน) และเป็นการสร้างคนให้มีความสามารถและมีความพร้อมต่อเหตุการณ์หลังปี 2547

(ลม้าย มานะการ, ผู้ให้สัมภาษณ์, 15 พฤษภาคม 2562)

โดยปรากฏว่า หลังเกิดเหตุการณ์ความรุนแรงในต้นปี พ.ศ.2547 องค์กรพัฒนาเอกชน/องค์กรภาคประชาสังคม รวมทั้งหน่วยงานต่าง ๆ จากภาครัฐ ที่ได้เข้ามาทำงานในพื้นที่ก่อนหน้า พ.ศ.2547 ซึ่งมีการเคลื่อนไหวอยู่ก่อนแล้ว ต่างก็ได้มีการปรับเปลี่ยนการทำงาน การเคลื่อนไหวเพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการแก้ไขปัญหาความไม่สงบที่เกิดขึ้นใหม่อย่างทันท่วงที (Jitpiomsri, 2006) โดยมีการผลักดันให้องค์กรประชาสังคมชายแดนใต้ทั้งเก่าและใหม่ ได้เคลื่อนไหวเพื่อแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างรอบด้าน ไม่ว่าจะเป็นการจัดกิจกรรมเพื่อทบทวนและความเข้าใจสถานการณ์ร่วมกัน การเยียวยาผู้ได้รับผลกระทบจากความรุนแรง การดูแลเรื่องสิทธิ การดูแลเรื่องกระบวนการยุติธรรม การจัดทำโครงการเพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในระดับชุมชนท้องถิ่น พร้อมกับการริเริ่มทำกิจกรรมเพื่อเผยแพร่แนวคิดต่าง ๆ ในการแก้ไข

ปัญหาความไม่สงบชายแดนภาคใต้

ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวอย่างเป็นทางการครั้งแรก ๆ จากองค์กรประชาสังคม องค์กรพัฒนาเอกชนต่อปัญหาความไม่สงบประลอกใหม่ ได้เกิดขึ้นในระหว่าง การประชุมผู้ประสานงานประชาคมจังหวัดภาคใต้ ในโครงการวิจัยและพัฒนาชีวิต สาธารณะ-ท้องถิ่นน่าอยู่ ที่จัดโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา (LDI) ณ จังหวัด สุราษฎร์ธานี โดยในโอกาสนั้นเครือข่ายภาคประชาสังคมจากนราธิวาสและปัตตานี ก็ได้มีโอกาสช่วยกันประเมินสถานการณ์ที่เกิดขึ้น และเรียกร้องให้นายแพทย์พลเดช ปิ่นประทีป (เลขาธิการสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาในขณะนั้น) ช่วยสื่อสารและหารือ กับผู้หลักผู้ใหญ่ในสังคมเพื่อให้มีการเคลื่อนไหวช่วยพี่น้องชายแดนภาคใต้ กระทั่ง ได้เกิดการจัดเวทีวิชาการเป็นครั้งแรกชื่อว่า “เวทีเครือข่ายวัฒนธรรมเพื่อสันติภาพ ครั้งที่ 1: ศานติธรรมรวมใจ ดับไฟใต้ด้วยปัญญา” ในวันที่ 7 มีนาคม พ.ศ.2547 ซึ่งได้มีการออกคำประกาศเจตนารมณ์ของเครือข่ายในการติดตามและสนับสนุนการ แก้ไขปัญหาด้วยแนวทางสันติวิธี (Chantawiset, 2008, pp. 160-164; Pinprathip, 2013, pp.1-6)

ในขณะเดียวกันช่วงเดือนมีนาคม พ.ศ.2547 คณะรัฐมนตรีของรัฐบาลนายกรัฐมนตรีกษัตริย์ ชินวัตรก็ได้มีมติเห็นชอบอนุมัติหลักการของ “ยุทธศาสตร์การพัฒนา จังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยได้มอบหมายให้นายจาตุรนต์ ฉายแสง (รองนายกรัฐมนตรีด้านงานพัฒนา) ลงพื้นที่ไปรับฟังความคิดเห็นและความต้องการของ ประชาชนในพื้นที่ อีกทั้งยังมีการจัดตั้ง “คณะทำงานจัดทำยุทธศาสตร์การพัฒนา จังหวัดชายแดนภาคใต้” ขึ้นมา นำโดยสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนาที่มีประสบการณ์ ทำงานและมีเครือข่ายการทำงานในพื้นที่ชายแดนใต้ ซึ่งส่งผลให้แกนนำภาคประชา สังคมใน 3 จังหวัดชายแดนใต้ได้มีการรวมตัวกันในนาม “เครือข่ายประชาสังคม จังหวัดชายแดนภาคใต้” ขึ้นมาทำงานร่วมกันอีกด้วย กระทั่งในวันที่ 22 มิถุนายน พ.ศ.2547 คณะรัฐมนตรีได้มีมติอนุมัติโครงการภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด ชายแดนภาคใต้ (ด้านการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม) ทั้งสิ้น 75 โครงการ ทั้งโครงการ จากภาครัฐและจากภาคประชาสังคมที่ยื่นเสนอไป เพื่อแก้ไขปัญหาและพัฒนาพื้นที่ ชายแดนใต้ โดยมุ่งหวังให้เป็นอีกกลไกหนึ่งในการเยียวยาจิตใจและฟื้นฟูสภาพ ความเป็นอยู่ของประชาชน (Supphawatworakhun, 2013, pp. 92-99) และในช่วง เวลานี้รัฐบาลก็ได้มีการจัดตั้ง “สำนักพัฒนาประชาสังคมจังหวัดชายแดนภาคใต้ (สปส.จชต.)” ภายใต้การกำกับของกองอำนวยการเสริมสร้างสันติสุขจังหวัดชายแดนใต้ (กอ.สสส.จชต.) ขึ้นมา เพื่อดูแล สนับสนุนกิจกรรม ติดตามประเมินผลโครงการ

ภายใต้ยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัดชายแดนภาคใต้ตามที่ได้อนุมัติไป (Matichon. 2004a, p. 11; Matichon, 2004b, p. 14; Siamrath. 2003; Pinprathip, 2013, pp. 5–9) อย่างไรก็ตาม โครงการที่เกิดขึ้นจากแผนยุทธศาสตร์ดังกล่าวมีลักษณะอยู่ภายใต้การกำกับดูแลจากรัฐมากเกินไป ทำให้เกิดปัญหาการทำงาน และล้มเหลวในที่สุด

ทั้งนี้ การเคลื่อนไหวของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ใน ‘ช่วงแรก’ หลังเกิดเหตุการณ์ความไม่สงบระลอกใหม่ในปี พ.ศ.2547 ที่มีการดำเนินโครงการตามยุทธศาสตร์ของภาครัฐในการแก้ปัญหาชายแดนใต้นั้น ได้สะท้อนให้เห็นถึงลักษณะ ‘ประชาสังคมร่วมรัฐหรือส่วนขยายของรัฐราชการ’ ที่ยังคงเกิดขึ้นมาอย่างต่อเนื่อง และยังสะท้อนให้เห็นว่าภาคประชาสังคมชายแดนใต้ยังคงไม่ได้ปฏิเสธการสนับสนุนจากภาครัฐเสียทีเดียว และก็มี การต่อรองกับอำนาจรัฐเสมอมา เฉกเช่นเดียวกับการเคลื่อนไหวในช่วงเวลาที่ผ่านมา

กิตติกรรมประกาศ

บทความชิ้นนี้ปรับปรุงจากส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิตสาขาวิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เรื่อง ประวัติศาสตร์ภูมิปัญญาว่าด้วย “สันติวิธี” ของภาคประชาสังคมชายแดนใต้ ระหว่างทศวรรษ 2470–2550 โดยนายสัมพันธ์ วารี และมี ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อรอนงค์ ทิพย์พิมล เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ซึ่งได้รับทุนวิจัยมหาบัณฑิตสกว.ด้านมนุษยศาสตร์–สังคมศาสตร์ และทุนวิจัยวิทยานิพนธ์ของสถาบันพระปกเกล้า

References

- Bhantuwong, C. (2016). Memories and forgetting about the change of landscape in the context of "unrest" in the southern border. In 2nd national academic conference, *Historical anthropology and sociology southern network* (pp. 1–17). Pattani: Historical Anthropology and Sociology Southern Network. [in Thai].
- Boonmee, T. (2004). *Civil society*. Bangkok: Saithan. [in Thai].
- Chantawiset, N. (2008). Local community strategy in the southern unrest situation. In P. Pinprathip (Ed.), *Strong communities and civil society: 20 years, local development foundation* (pp. 160–164). Bangkok: Local development foundation. [in Thai].
- Charoensin-o-larn, C. (2002). *New social movements* (2nd ed.). Bangkok: Vibhasa. [in Thai].
- Chiangthong, C. (2000). *The evolution of civil society in Thailand* (Research report). Bangkok: Thailand Development Research Institute. [in Thai].
- Dumalee, H. (2012). *New social movement in managing coastal wetland resources: A case study of Pattani bay conservation network* (master's thesis). Chiangmai: Chiangmai university. [in Thai].
- Dumalee, H. (2015). Conflict and conflict management: A case study of cockle farming in Pattani bay. *Walailak Abode of Culture Journal*, 15(2), 29–44. [in Thai].
- Haucharoen, S. (2017). *Social relationship network construction of Pattani bay conservative group* (master's thesis). Pattani: Prince of Songkla university. [in Thai].
- Jitpiromsri, S. (2006, 30 March). *The phoenix under the strong sunlight: Civil society movement in the southern border provinces*. Retrieved December 15, 2018, from <https://deepsouthwatch.org/th/node/229> [in Thai].
- Journal Editors. (2010). Doo–Song: The coexistence of people and forests. *Greenglobe Journal*, 5(8), 6. [in Thai].
- Khaosod. (2000a, June 15). Invade the city hall, fishermen call for a contract. *Khaosod*, p. 1, 13. [in Thai].

- Khaosod. (2000b, June 16). Academics set out to support southern fishery. *Khaosod*, p. 1, 13. [in Thai].
- Kitthawon, P., Jitpiromsri, S., Piriyanalai, S., Danrujikul, J., Chemudor, S., Mahsaning, M., ...lampalat, W. (2000). *Roles of local fishing communities in coastal resource management and law enforcement in the bay of Pattani area case study: Ban Tanyong Pao, Village No. 4, Tha Kam Cham Subdistrict, Nong Chik District, Pattani Province*. Bangkok: Thailand research fund. [in Thai].
- Klampai boon, S. (2000). Intellectuals and democracy. In N. Phetprasoet (Ed.), *Political economics (for community) get up fight* (pp. 195 –214). Bangkok: Chulalongkorn University, Political Economics Studies Center. [in Thai].
- Krithep, W. (2009). *1st Friday discussion–Dam: Pattani how are you?*. Retrieved September 25, 2018, from <https://deepsouthwatch.org/th/node/511> [in Thai].
- Manager Daily. (2000a, June 15). Pattani fishermen invade in front of city hall and call for the government contract to cancel the push nest boat. *Manager Daily*, p. 10. [in Thai].
- Manager Daily. (2000b, June 17). The environmentalist accelerates the permanent secretary of agriculture to seek compensation for the cancellation of the push nest boat. *Manager Daily*, p. 10. [in Thai].
- Manager Daily. (2000c, June 22). Senate visits Pattani to find information to stop the push nest boat. *Manager Daily*, p. 10. [in Thai].
- Manakan, L. (2005). *Nukul Rattanadakul, The creator of the reconciliation of the land of the ax handle*. Retrieved December 11, 2018, from <https://pttweb10.pttplc.com/greenglobeinstitutewebsite/Frontend/Content.aspx?ContentID=11143c91-5e83-4cda-a0eb-6020db19632d> [in Thai].
- Martin, B. (2006). *Paths to social change: Conventional politics, violence and nonviolence*. Retrieved May 15, 2018, from <https://www.uow.edu.au/~bmartin/pubs/O6eolss.html>

- Matichon. (2000a, June 24). Fisheries agree to open the bay–no progress negotiations, continue to close. *Matichon*, p. 19. [in Thai].
- Matichon. (2000b, June 25). The push nest fishermen in Pattani are in debt. *Matichon*, p. 5. [in Thai].
- Matichon. (2004a, June 14). Test Jiw’s willingness, Approved budget of 7.5 billion to develop the southern region. *Matichon*, p. 11. [in Thai].
- Matichon. (2004b, August 28). Allot a central budget of 4 billion to develop the southern border. *Matichon*, p.14. [in Thai].
- Mokkaraphirom, P., Rattanadakul, N., Kantanad, W., Rittiboon, K., Fungchonlajit, S., Sittimongkol, S., ...Buathip, S. (2009). *Research project: Developing people's participation in Saiburi river basin management*. Bangkok: Thailand Research Fund. [in Thai].
- Nartsupha, C., & Loetwicha P. (1994). *Thai village culture*. Bangkok: Creation. [in Thai].
- Nasae. (Ed.). (2002). *The federation of southern fisherfolk: Grassroots organizations and policy brief for the conservation and restoration of coastal resources*. Bangkok: Fuengfah printing. [in Thai].
- News editor. (2008, May 12). "Saiburi dam": Revive a big project to challenge the southern unrest. Retrieved November 25, 2018, from <https://prachatai.com/journal/2008/05/16677> [in Thai].
- Nittayaramphong, S., & Mulada, S. (2001). *From the grassroots to the horizon: Past, present and future of Thai NGOs*. Bangkok: Kobfai Publishing Project. [in Thai].
- Pathan, M., Jitpiromsri, K., Panjor, R., & Kajadman, F. (2012). *Civil society and the peace process: A research report exploring the status of civil society organizations in the southern border*. Retrieved September 2, 2016, from http://www.deepsouthwatch.org/sites/default/files/dsw_research_-_csos_peace_process.pdf [in Thai].
- Phra Phaisan Wisalo. (2007). *Making peace with our hands: A peace guidebook for non-violent operators* (2nd ed.). Nakhonpathom: Mahidol university, Research center for peace building. [in Thai].

- Pinprathip, P. (2013). A new wave of unrest in the south. In K. Supphawatworakhun & M. Khruaphongsak (Eds.), *Community on fire: Learn about civil society, "calling for peace" series* (pp. 1–9). Nontaburi: Local development institution, Reform Thailand institution. [in Thai].
- Pintobtang, P. (2009). *Concept of political analysis in social movement theory*. Chiangmai: Heinrich Boell foundation, Southeast Asia regional office. [in Thai].
- Piriyathanalai, S. (2006). *Community power amid globalization, 4th speech Dr.Uthai Adulkasem*. Bangkok: J.N.T. Limited Partnership. [in Thai].
- Puzu, W, (2009). *Saiburi dam...the battle is not over yet*. Retrieved September 25, 2018, from http://www.isranews.org/cms/index.php?option=com_content&task=view&id=4839&Itemid=86 [in Thai].
- Sawasdee, S. N. (2014). *Glossary of concepts and terms in modern democracy*. Bangkok: Friedrich–Ebert–Stiftung Thailand. [in Thai].
- Siamrath. (2003, June 14). Opened a development plan worth 7 billion baht in the mission to restore the 3 southern border provinces. *Siamrath*. Retrieved from <https://www.iqnewscenter.com/#/view/srd/2004-44613cd0f0e3a44205fdaf916ec585e4> [in Thai].
- Suetair, A. (2013). Role of civil society and the future of Islamic civil society in solving the southern border provinces. *Journal of Asian Review*, 34(2), 93–137. [in Thai].
- Sugunnasil, W. (2001). *Economic, social and cultural conditions of fishing communities around the bay of Pattani: Problem change and adaptation*. Pattani: Prince of Songkla university Pattani campus, Humanities and social sciences research center. [in Thai].
- Supphawatworakhun, S. (2013). When the people rise up to define themselves. In K. Supphawatworakhun & M. Khruaphongsak (Eds.), *Community on fire: Learn about civil society, "calling for peace" series* (pp. 92–99). Nontaburi: Local development institution, Reform Thailand institution. [in Thai].

- Thaipost. (2000, June 16). Local fisheries invade to abolish the push nest boat. *Thaipost*, p. 12. [in Thai].
- Thapchumphon, N. (2000). Grass roots democracy. In N. Phetprasoet (Ed.), *Political economics (for community) get up fight* (pp. 83–104). Bangkok: Chulalongkorn University, Political Economics Studies Center. [in Thai].
- Thawonnukitkun, C. (2008). Civil society in the southern border provinces in the context of violence. In *The 9th national conference on political science and public administration* (pp. 1522–1537). Bangkok: Chulalongkorn university. [in Thai].
- The Budo Mountains Land Solution Network. (2018). *The 2nd 'Orang kampung' seminar document on land resources problems in the southern border: Political parties and their roles in solving problems* [Pamphlet]. N.P.: n.p. [in Thai].
- Ungsuchaval, T. (2016). On 'Civil Society': Theoretical/conceptual reviews and a consideration on operational definition of Thai civil society and nongovernmental organization. *Journal of Graduate Volunteer Centre*, 13(1), 1–61. [in Thai].